

ULOGA “POVIJESTI EKONOMSKE MISLI” U OBRAZOVANJU EKONOMISTA

Autor detaljno razmatra zašto treba istraživati i studirati povijest ekonomske misli. U tom kontekstu opisuje spoznajne, socijalno-psihološke i pragmatične razloge za studij povijesti ekonomske misli i predlaže da se povijest ekonomske misli kao općeobrazovnoj disciplini, posveti veća pažnja u budućoj izmjeni nastavnog plana i usklađivanja sustava obrazovanja u Hrvatskoj sa sustavom obrazovanja u Europskoj uniji.

Uvod

Povijest fizike, povijest matematike ili drugih egzaktnih znanosti obično se izučavaju pod tim nazivima.¹ Prošlost ekonomije (kao znanosti) i njezin utjecaj na sadašnje stanje struke i rješavanje ekonomskih problema, obično se, naprotiv, ne izučava pod nazivom “Povijest ekonomije”. Umjesto toga, se u nastavnim planovima domaćih i inozemnih ekonomskih fakulteta koriste drugi nazivi, kao što su: “Historija ekonomske misli”, “Povijest ekonomske misli”², “Povijest političke eko-

* Đuro Š. Medić, docent Ekonomskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu. Članak primljen u uredništvu: 04. 09. 2001.

¹ Vidi, na primjer, knjigu: Dadić Žarko: “Povijest egzaktnih znanosti u Hrvata”, I-II, Liber, Zagreb, 1982.

² Termin ‘povijest’ neki stručnjaci tretiraju kao hrvatski prijevod internacionalnog termina ‘historija’, dok drugi smatraju da su oba termina uobičajena u hrvatskom književnome jeziku. U historiografiji se upotrebljavaju za označivanje dva različita sadržaja. Termin ‘povijest’, ukratko rečeno, označuje prošla zbivanja, prošle događaje, a termin ‘historija’ označuje znanost o zbivanjima u prošlosti, tj. znanstvenu rekonstrukciju prošlosti, prikaz i procjenu uzroka, posljedica smisla i drugih osobina prošlih događaja. Smatram da je ta druga interpretacija bolja i prihvatljivija od prve. Ako se za obje pojave koristimo terminom ‘povijest’, tada teško možemo razlučiti kada je riječ o prošlim zbivanjima, a kada o pokušajima objašnjavanja tih zbivanja. Sve dok se ne riješe otvorena i aktualna lingvistička i stručna pitanja, terminom povijest označivat ću prošla zbivanja, a znanstvenu ću rekonstrukciju

nomije", "Historija ekonomskih doktrina", "Povijest ekonomske analize", itd. Sadržaji iz novije povijesti ekonomije (koja vremenski obuhvaća uglavnom 20. stoljeće) i njezin utjecaj na sadašnje stanje ekonomske znanosti, ekonomske politike i pojedinih znanstvenih disciplina, u novije vrijeme koncipiraju se i izučavaju pod nazivom Škole ekonomske misli.³

Pored razlika u nazivu, postoje i razlike u sadržaju i prostornom i vremenskom obuhvatu predmeta istraživanja. Zbog činjenice da iz jedne znanstvene discipline mogu nastati (i formiraju se) različite znanstveno-nastavne discipline, ovdje branimo tezu da holistički pristup povijesti ekonomije i nazivi "Povijest ekonomske misli", Historija ekonomske misli, ili "Škole ekonomske misli" nabolje odgovaraju sadržaju i ulozi ove discipline u modernim nastavnim planovima za obrazovanje različitih profila ekonomista, kako na dodiplomskom, tako i na poslijediplomskim studijama.

"Povijest ekonomske misli" (i ostale znanstveno-nastavne kolegije) možemo podrobnije opisati, prezentirati i upoznati njihovu ulogu u obrazovnom procesu, kroz analizu i objašnjenja nekih važnih metodoloških pitanja, kao što su ova: (a) Što istražuje ili što je predmet istraživanja? (b) Kako istražuje ili kojim se metodama koristi u istraživanju stvarnosti i proizvodnji znanja? (c) Zašto se nešto istražuje ili što su ciljevi i zadaci istraživanja ili studija? (d) Kakva je uloga kolegija (discipline) u obrazovnom sustavu? (e) Kojim se metodama koristi u izlaganju, tj. u prikazu ili širenju znanja, vještina i stavova; (f) Kakav je odnos nekog kolegija prema ostalim kolegijima u obrazovnom procesu?, itd.

Ovdje ćemo razmotriti prvo, drugo, treće i četvrto pitanje. Najviše nas zanima pitanje: Kakva je uloga "Povijesti ekonomske misli" u visokoškolskom (fakultetskom) obrazovanju ekonomista? Zašto treba studirati "Povijest ekonomske misli" na dodiplomskim i poslijediplomskim studijama? Kakav je tretman toga kolegija u nastavnim planovima Ekonomskog fakulteta u Zagrebu i kako taj kolegij valja tretirati u predstojećoj izmjeni nastavnog plana? U tom kontekstu izložiti ću svoju viziju holističkog pristupa povijesti ekonomske misli.

U udžbenicima iz te discipline postoji redukcija "Povijesti ekonomske misli" na "Povijest političke ekonomije", (što čine marksisti) ili na "Povijest ekonomske analize" (što čine neoklasičari).

prošlosti označavati terminom historija ili terminom "povijest" u smislu znanosti o prošlim zbivanjima. Upotrebom navodnika nastojim otkloniti pojmovnu zbrku. Znanstvenu disciplinu koja se bavi istraživanjem, objašnjavanjem i prezentacijom (prikazom i ocjenom) ekonomskog mišljenja u prošlosti označavat ću sintagmama "Povijest ekonomske misli" ili "Povijest ekonomije", itd. O toj temi vidi podrobnije u knjizi: Mirjana Gross: "Historijska znanost", Institut za hrvatsku povijest, Zagreb, 1976., str. 22-27.

³ Vidi, na primjer, seriju knjiga "Schools of Thought in Economics" koju je uredio engleski historičar i metodolog Mark Blug i objavio (u osamdesetim i devedesetim godinama) engleski izdavač Edward Elgar. Vidi još: Snowdon B., Vane H. and Wynarczyk P.: "A Modern Guide to Macroeconomics. An Introduction to Competing Schools of Thought", E. Elgar, Cheltenham, UK, 1998.

Nasuprot spomenutim vrstama redukcionizma, holistička koncepcija "Povijesti ekonomske misli"⁴, nudi širi predmet istraživanja i integraciju dualnih osobina ekonomije kao znanosti.

Holistička koncepcija "Povijesti ekonomske misli"

Pojam holističkog pristupa

Holistički pristup nije nova pojava u znanosti, jer se odavno koristi u biologiji, psihologiji, medicini i filozofiji, ali, je on relativno nova (i još neafirmirana) pojava u ekonomskoj znanosti. Holistički se pristup često pojavljuje kao kritika i "metodološka opozicija" jednostrane upotrebe analitičke metode kojoj nedostaje vizija cjeline i upotreba sinteze kao metodološkog postupka.

Termin "holistički pristup" (grčki: to holon= cjelina) znači metodološko stajalište da pojedine objekte istraživanja ne treba izučavati tako da ih izdvajamo iz cjeline i onda, analitičkom metodom, rastavljamo na proste faktore, sagledajući samo strukturu i funkcionalne veze među elementima toga objekta. Svaki je objekt istraživanja potrebno najprije sagledati u okviru šire cjeline kojoj pripada, pa tek poslije toga možemo analizirati njegove elemente kao dijelove šire cjeline. Upotreba analize kao logičke metode, bez metoda sinteze i vizije o cjelini, ne daje cjelovitu i spoznajno valjanu, nego parcijalnu i iskrivljenu "sliku stvarnosti".

Analitički i mehanicistički pristup stvarnosti, u medicini je doveo do mehanicističkog poimanja čovjeka kao stroja, kao mehaničkog zbroja njegovih organa i dijelova. Bolest nekog čovjeka sagledava se samo na razini bolesnog organa ili ljudskoga tijela, a zapostavlja se duhovna i emotivna dimenzija, tj. cjelina ljudske osobnosti. Nasuprot analitičkom i mehanicističkom pristupu, holistički pristup u biologiji i medicini ističe da je ljudski organizam složena cjelina koja predstavlja mnogo više od jednostavnoga zbroja njegovih organa, fizioloških procesa i funkcija. U psihologiji taj pristup zagovora tzv. geštaltistička škola koja naglašava da je ljudska osobnost jedinstvena, cjelovita i da se ne može reducirati na neku lepezu ponašanja i karakternih crta.

U ekonomskoj teoriji XX. stoljeća holistički pristup najviše ističu i koriste se njime postkejnzejianska i institucionalistička škola. Objekte analize u ekonomiji, prema ovom pristupu, valja promatrati interdisciplinarno i najprije kao dinamičnu cjelinu i unutar veće cjeline, a tek poslije toga, koristeći se analizom kao

⁴ Holistički pristup koristi se i u knjizi koja se već nekoliko godina koristi kao udžbenik za studij "Povijesti ekonomske misli" na Ekonomskom fakultetu u Zagrebu. To je knjiga: R. B. Ekelund, Jr., i R. F. Hebert: "Povijest ekonomske teorije i metode", Mate, Zagreb, 1997.

znanstvenom metodom, sagledati njegove dijelove, funkcionalne veze među njima, itd. Poslije analize, slijedi sinteza analitičkih i interdisciplinarnih znanja o objektu promatranja.

Budući da ekonomska misao sadrži predznanstvene i izvanznanstvene (filozofske, ideološke, političke, poslovne i druge aspekte) i znanstvene komponente, povjesničari koji slijede holistički pristup pokušavaju integrirati u jednu cjelinu mnoštvo pojava i elemenata idejnog svijeta koji se nalaze unutar i/ili oko pojma ekonomije. To su:

- (a) Predznanstvene osnovne ekonomije, kao što su pogled na svijet, vrednote, moralni sudovi i drugi elementi koji utječu na izbor predmeta istraživanja, zatim na vrednovanje činjenica, na ekonomsko ponašanje pojedinaca i socijalnih grupa, itd.,
- (b) Znanstveni sadržaji ekonomske misli (pojmovi, teorije, zakonitosti itd.) koji su nastali po određenoj proceduri i koji se mogu provjeravati, prihvaćati ili osporavati, a koje neka društvena zajednica smatra spoznajno valjanima;
- (c) Pragmatični elementi ekonomskih teorija, tj. oni koji se odnose na stare i/ili aktualne ekonomsko-političke ili poslovne probleme i koje nude rješenja tih problema,
- (d) Metodologiju ekonomije koja pokazuje ne samo kako znamo to (što mislimo) da znamo, nego i kriterije razgraničavanja znanstvenih istina od zabluda koje ih stalno prate, itd.

Opće osobine holističke koncepcije "Povijesti ekonomske misli"

U holističkom pristupu povijesti ekonomije, objekt istraživanja (odnosno "jednina analize") jest ekonomska misao, sa svim svojim elementima, osobinama i funkcijama, kao što su tzv. pozitivne teorije i normativne teorije; teorijske i aplikativne koncepcije; spoznajna i pragmatična funkcija; znanstvene istine i zablude u procesu spoznaje, itd. Predmet istraživanja nije, dakle, samo onaj dio ekonomske misli koji, iz današnje perspektive, prema ovoj ili onoj metodologiji, smatramo znanstvenim, tj. još uvijek spoznato valjanim i kako bi Karl Popper rekao - još neosporenim teorijama. Zbog toga, sintagma "Povijesne ekonomske misli" bolje odgovara ciljevima ovog pristupa i sadržaju nastavnog kolegija, nego sintagma "Povijest ekonomije". Budući da je ekonomija kao znanost nastala tek u 18. stoljeću, naziv "Povijest ekonomije" upućuje na zaključak da se tu radi samo o pregledu znanstvenih ideja koje su nastale u 18., 19. i 20. stoljeću, bez analize prethodnih (i ostalih) ideja i koncepcija koje povjesničari i metodolozi ne tretiraju kao dio ekonomske znanosti, već kao dio ideoloških, političkih ili metodoloških zabluda. Holistički pristup u "Povijesti ekonomske misli" nudi pregled ne samo znanstveno

valjanih ideja, nego i zabluda koje su nastale na putu traženja znanstvene istine. Predmet istraživanja, dakle, po sadržaju, vremenskim i prostornim dimenzijama, mnogo je širi. Holistički je pristup, zapravo, ne samo širi od alternativnih pristupa, nego je i mnogo teži za znanstvenike (jer traži integraciju proturječnih, dualnih i teško spojivih osobina ekonomije). Ipak, taj je pristup veoma plodan, koristan, zanimljiv i privlačan za studente i ostale korisnike znanja iz "Povijesti ekonomske misli".

Holistička koncepcija predmeta istraživanja

Pojedine rezultate ekonomskog mišljenja (kao što su koncepcije, zakoni, teorije, tehnike analize, politike itd.) holistički pristup stavlja u širi kontekst (u širi okvir) i uvijek ih povezuje s povijesnom situacijom, proizvodnim odnosima i konkretnim ekonomsko-političkim problemima koje, u određenom vremenu i prostoru, ekonomisti pokušavaju objasniti i riješiti. Drugim riječima, u holističkom su pristupu predmet istraživanja sljedeći elementi tog šireg konteksta:

Prvo, ekonomsko-povijesne, političke i idejne okolnosti nastajanja pojedinih škola mišljenja ili njihovih teorija. Zadatak je toga dijela istraživanja - utvrditi veze između ekonomske osnove društva i ekonomsko-političkih problema, s jedne, i ideja i teorija koje te probleme opisuju ili rješavaju, sa druge strane. Ovdje, dakle, istražujemo veze i odnose između materijalnog i idejnog dijela stvarnosti, tj. utjecaj objektivnih faktora na nastajanje i razvitak ekonomske misli.

Drugo, metodološka osnova, metode i idejni izvori onih škola, ideja ili teorija koje istražujemo i vrednujemo. Zadatak tog dijela istraživanja jest utvrditi utjecaj metodološke osnove, metoda koje su primijenjene i idejnih izvora na pojedine škole ili teorije koje razmatramo i procjenjujemo.

Treće, glavni biografski podaci glavnih autora pojedinih škola ili teorija i njihove vrijednosne i političke orijentacije - ako su bitne za nastajanje njihovih teorija i politika. Zadatak je toga dijela istraživanja procijeniti utjecaj individualnih osobina neke osobe, tj., subjektivnih faktora na nastajanje i razvitak ideja, teorija i politika.

Četvrto, sadržaj i bit pojedinih škola ili njihovih teorija, politika itd. Zadatak ovog dijela istraživanja dosta je složen, a možemo ga ovako formulirati: korektno i sažeto prikazati nečije ideje i povezati ih u jednu cjelinu iz koje se mogu razumjeti njihova bit i njihov položaj na spektru teorijskih i političkih orijentacija.

Peto, odnos jedne škole mišljenja, jednog teoretičara, jedne teorije itd., prema drugim srodnim i/ili bitno različitim školama, teoretičarima i teorijama. Zadatak toga dijela istraživanja jest (a) učiniti komparativnu analizu pojedinih, posebno konkurentskih teorija i (b) kritički procijeniti njihovu ulogu u istraživačkom

programu kojem pripadaju. Ako slijedimo Khunovu metodologiju, ovdje moramo procijeniti radi li se o kretanju ideja unutar neke stare, poznate paradigme, unutar njezine "normalne znanosti", njezinih anomalija, kriza, itd., ili se možda radi o napuštanju stare i o formiranju nove paradigme? Ako prihvaćamo Lakatosevu⁵ metodologiju, ovdje moramo procijeniti radi li se o formiranju nove "tvrde jezgre" i novog istraživačkog programa ili se radi o kretanju unutar " tzv. "zaštitnog omotača" koji se nalazi oko "tvrde jezgre" neke škole mišljenja.⁶

Šesto, spoznajna valjanost, socijalno-psihološka funkcija i upotrebna vrijednost pojedine škole, teorije ili politike. Zadatak ovog (najsloženijega, ali i najvrjednijega) dijela istraživanja jest procijeniti spoznajnu vrijednost (cognitive value) i upotrebnu vrijednost (use value) pojedinih konkurentskih škola i njihovih ideja, koncepcija i teorija. U istraživanju spoznajne vrijednosti procjenjujemo predstavljaju li pojedine škole, njihove ideje i teorije a) doprinos općem fondu znanstvenih znanja, tj. doprinos razvitku ekonomske i političke znanosti ili (b) zabludu, mit, stagnaciju, dogmatizaciji ili retardaciji, tj. doprinos ekonomskim i političkim ideologijama i vještinama vladanja ili (c) nešto treće. U obavljanju tog složenog zadatka koristimo se znanjem iz raznih idejnih sustava (kao što su filozofija, znanost, politika, itd.) i znanjima iz znanstvenih disciplina kao što su matematika, opća metodologija, ekonomska metodologija, ekonomska povijest, opća sociologija, sociologija znanja, itd. Ovdje je potrebno voditi računa o načinu razlučivanja (selekcije) zabluda i istina, tj. o načinu prihvaćanja i kanoniziranja⁷ pojedinih teorija koje se poslije toga, u nekom vremenu i prostoru, smatraju znanstvenim teorijama i dijelom ekonomske znanosti.

Upotrebnoj vrijednosti i upotrebi (aplikaciji, primjeni, "potrošnji") pojedinih škola i njihovih doktrina ovdje posvećujemo posebnu pažnju. Upotrebna je vrijednost pojedinih škola, ideja, doktrina, itd. njihova je sposobnost da, u nekoj zemlji i nekoj idejnoj, ekonomskoj i političkoj situaciji, zadovoljavaju neku potražnju za idejama, tj. da zadovoljavaju neke individualne ili socijalno-klasne (grupe) intelektualne, ekonomske i političke potrebe i interese za znanstvenim ili neznanstvenim objašnjenjima stvarnosti.

⁵ O Lakatosevoj metodologiji procjene ekonomskih teorija, koja je poznata pod nazivom istraživački programi u ekonomiji vidi detaljnije u članku: Fulton G.: "Research Programmes in Economics", *History of Political Economy*, Vol. 16, No. 2, 1984., str. 187-205.

⁶ O metodološkim programima za procjenu i vrednovanje pojedinih škola i teorija vidi detaljnije u knjizi: Latsis J. Spiro, ed: "Method and Appraisal in Economics", Cambridge University Press, Cambridge, 1976. Vidi još: Fulton G.: "Research Programmes in Economics", *History of Political Economy*, 16, 2, 1984., str. 187-205.

⁷ Kritički osvrt na proces kanoniziranja ideja i teorija nalazimo u knjizi: Mackie D. Christopher: "Canonizing Economic Theory: How Theories and Ideas are Selected in Economics", M. E. Sharpe, Armonk, 1998. g. Vidi još: Blaug M.: "The Methodology of Economics", Cambridge University Press, Cambridge, 1992.

U ovoj analizi valja razlikovati znanost i politiku, istinu i korisnost, odnosno vrednovanje i prihvaćanje (ili odbacivanje) neke škole ili njezine teorije po kriteriju istine ili po kriteriju korisnosti. U ovoj se analizi, dakle, mora razlikovati i ne brkati: (1) spoznajnu vrijednost ili istinitost neke ideje ili teorije; (2) njezinu korisnost ili nekorisnost za zadovoljavanje ovih ili onih političkih i ostalih pragmatičkih interesa; (3) vještu ili nevještu, uspješnu ili neuspješnu upotrebu (aplikaciju) pojedinih škola mišljenja i njihovih teorija i politika u određenim zemljama i povijesnim situacijama.

U ovom nas kontekstu posebno zanimaju upotreba i rezultati upotrebe pojedinih škola mišljenja u zemlji u kojoj živimo.⁸

Sedmo, utjecaj i upotreba pojedinih škola mišljenja, teorija ili politika (koje analiziramo) na kretanje ekonomske znanosti, obrazovanje ekonomista i ekonomsku politiku, kako na svjetskoj tako i na lokalnoj razini. Zadatak je ovog dijela istraživanja procijeniti rezultate upotrebe pojedinih škola, teorija i politika u raznim povijesnim situacijama i zemljama. Pored toga, u ovom dijelu istraživanja procjenjujemo i ulogu konkurentskih škola, i njihovih teorija, u formiranju i razvitku pojedinih znanstvenih i/ili znanstveno-nastavnih disciplina. Te procjene djeluju na formiranje kolektivnog iskustva i historijske svijesti.

Osmo, aktualnost i značaj pojedinih škola, teorija i politika u objašnjavanju i rješavanju aktualnih ekonomskih pojava i problema na svjetskoj razini i/ili na razini neke lokalne zajednice, odnosno države u kojoj živimo. Zadatak ovog i prethodnog dijela istraživanja jest pokazati postoje li ili ne postoje (i ako postoje - kakve su) veze i odnosi između nastajanja, kretanja i upotreba ekonomske misli u prošlosti, s jedne, i sadašnjega stanja teorijske i aplikativne ekonomije ili sadašnjega stanja privrede, sa druge strane. U ovom pristupu, dakle, povijest se razmatra i vrednuje bez tzv. povijesne vremenske distance. Studij prošlosti tretira se kao put i način boljeg razumijevanja sadašnjosti, odnosno onih njezinih elemenata i osobina koje su determinirane zbivanjima u prošlosti. Ovdje se razmatraju i pitanja: a) žive li ideje iz prošlosti još uvijek (ili ne žive) u sadašnjem vremenu, tj. pokazuje li se nedovršena prošlost kao naša sadašnjost?⁹ b) Koje ideje ili teorije iz prošlosti, mogu ili ne mogu, pomoći u cjelovitom (holističkom) razumijevanju i rješavanju sadašnjih idejnih ili ekonomsko-političkih problema?

⁸ Metodologija ekonomije i sociologija znanja detaljnije razmatraju kriterije vrednovanja ideja i teorija sa stajališta različitih idejnih sustava, kao što su znanost ili politika. Vidi: Šušnjić Đuro: "Otpori kritičkom mišljenju", Beograd, 1971.; Šušnjić Đuro: "Metodologija", Čigoja štampa, Beograd, 1999.; Hanah Arent: "Istina i politika", Gledišta, br. 5-6, 1971., str. 874-875.; Steven Rappaport: "Models and Reality in Economics", Elgar, Cheltenham, UKJ, 1998.

⁹ Ekonomske ideje u koje danas vjerujemo - kaže J. Galbraith - imaju duboke korijene u prošlosti. Vidi: J. Galbraith: "A History of Economics: The Past as the Present", London, 1987., str. 5.

Redukcije predmeta istraživanja i studiranja

Osnovna teorijska disciplina koja se koristi kao uvod u studij ekonomije (tj. "Economics" ili "Politička ekonomija"), zatim, "Povijest ekonomske misli" i slične povijesne discipline u području društvenih znanosti,¹⁰ imaju ne samo znanstvene i općeobrazovne, nego i socijalno-psihološke i pragmatične (političke i ideološke) osobine i funkcije. Navedene su funkcije često u neskladu zbog razlika i proturječnosti između znanosti, s jedne i ideologije i politike, sa druge strane. U koncipiranju znanstveno-nastavnih kolegija veoma je teško (ali potrebno) sve te osobine i funkcije integrirati u jednu dinamičnu cjelinu, tako da u njima dominira znanstveni pristup, znanost i istina kao glavni kriterij vrednovanja, a ne politički pristup, korisnost ili štetnost za neku politiku. Holistički pristup povijesti ekonomske misli samo konstatira takvo objektivno stanje "stvari" i pokušava o njima otvoreno i jasno raspravljati. To je svojevrsna obrana protiv česte redukcije (sužavanja) jedne osobine i funkcije (npr. znanstvene) za račun širenja i naglašavanja druge (npr. ideološke i političke) funkcije. Svaka redukcija predmeta istraživanja i pojedinih osobina i uloga znanstvenih disciplina, bez govora o kriterijima i ciljevima te redukcije i bez historijske svijesti o stvarnoj ulozi spomenutih osobina i funkcija u prošlosti i sadašnjosti, veoma je štetna i opasna za razvitak znanosti. Ona je štetna i za formiranje kreativnih osoba koje znaju usklađivati (i kreativno, a ne destruktivno) rješavati društvene proturječnosti.

U tom smislu možemo razumjeti poznatu Einsteinovu tezu koja kaže: "Nema ništa praktičnije od dobre teorije". U tom smislu možemo razumjeti i tezu M. Morishima, koju sam uzao kao moto za ovaj rad. Ako ne poznajemo filozofiju i metodologiju ekonomije i ako nemamo znanja iz "Ekonomske povijesti", "Povijesti ekonomske misli", "Povijesti političkih doktrina", itd., tada nam se mnoga vješta (ali pogrešna) objašnjenja povijesti ili aktualnih ekonomsko-političkih problema, mogu ponuditi i, kod subjekata proizvodnje i potražnje za znanjem, tretirati kao teorija, kao znanstvena istina ili kao prihvatljiva ideja, itd.. To je moguće zato što subjekti ponude i subjekti potražnje znanja, s takvim (lošim) obrazovanjem nemaju dovoljno predznanja o prošlosti, nemaju historijsku svijest niti "orijentire u svijetu ideja". Oni nemaju ni kriterije vrednovanja ideja koji im olakšavaju razgraničivanje istine i zablude, manipulacije i socijalizacije, spoznajne i upotrebne vrijednosti teorija, itd. Praktična upotreba neprovjerenih, pogrešnih ili neadekvatnih ideja (eksperimentiranje i manipuliranje sa idejama u politici ili sustavu obrazovanja) proizvodi velike, nepredviđene i opasne posljedice u svakom društvu. Zbog višestrukih osobina i uloge osnovnih teorijskih i povijesnih disciplina (koje imaju

¹⁰ Ekonomika, odnosno kolegij koji se predaje na sveučilištima i u večernjim školama, "oduvijek je - kaže Joana Robinson - bila sredstvo vladajuće ideologije datog perioda, a delom je predstavljala i metod naučnog istraživanja". - "Dožoana Robinson: "Ekonomska filozofija", Beograd, 1981., str. 3.

spoznajnu, općeobrazovnu, socijalno-psihološku i pragmatičku funkciju), nedostatak historijske svijesti omogućuje (a) politizaciju ekonomske znanosti, (b) redukciji tih disciplina na ideološka oružja politike, (c) "okupaciju svijesti" jednom vizijom prošlosti i sadašnjosti i (d) "prodaju" starih ili novih ekonomskih i političkih ideologija pod nazivom nove ekonomske teorije.¹¹ Studij povijesti ekonomske misli i znanstveno-nastavnih disciplina iz tog područja svojevrsna je brana protiv ideološke, političke i ostale manipulacije ekonomskom znanosti i njezinom upotrebom u politici i obrazovanju.

U historiji ekonomske misli kao znanstvenom području, predmet je istraživanja mnogo širi, nego u "Povijesti ekonomske misli" kao znanstveno-nastavnoj disciplini. U koncipiranju nastavne discipline uvijek se pojavljuje objektivna potreba i praksa redukcije predmeta studija, koju valja objasniti.

U istraživačkom procesu (koristeći se interdisciplinarnim znanjem) potrebno je istraživati, ne samo prošlost ekonomije od vremena kada se ona (u 18. stoljeću) formalno konstituirala kao znanost, pa do sadašnjeg vremena, i ne samo ono što su znanstvenici prije smatrali znanstvenom istinom u ekonomiji. Osim toga moramo istraživati širu cjelinu, tj. ekonomsku misao i povijesne (ekonomske, političke, kulturne itd.) okolnosti, probleme i potrebe iz kojih ekonomska misao izvire i koje objašnjava. U tom kontekstu, pored znanstvenih teorija, moramo istraživati i one ideje i koncepcije koje su, u procesu razvitka ekonomskog znanja, osporene i koje su pojedini autori, znanstvene zajednice ili društava odbacili kao pogrešne, kao zabludu, ili kao politički neprihvatljive za ove ili one političke subjekte. Na taj način učimo koliko je i kako ljudski rod učio iz svojih zabluda i grešaka i kako je njima suprotstavljao svoja znanstvena i ostala znanja.¹²

U koncipiranju "Povijesti ekonomske misli" kao nastavne discipline, pojavljuje se potreba sužavanja predmeta analize - zbog konflikta između prevelikog opsega objekta istraživanja, s jedne, i vremenskog ograničenja studija, sa druge strane. Zbog toga se "Povijest ekonomske misli", kao nastavna disciplina, koncipira kao izbor i pregled znanja dobijenih u istraživačkom procesu. Drugim riječima, u holističkom se pristupu ta disciplina koncipira kao pregled nastajanja i kretanja (razvitka, stagnacije, retardacije) glavnih škola ekonomske misli i njihovih teorija.

¹¹ Vidi knjigu: B. Seligmen: "Osnovnye tečenija sovremenoj ekonomičeskoj misli", Progress, Moskva, 1968. (prijevod s engleskog), a posebno str. 455-461, gdje se raspravlja o ekonomskoj teoriji kao ideologiji.

¹² Slijedeći koncepciju progresivne akumulacije znanja na osnovi razdvajanja znanjaj od zabluda, Ruđer Bošković kaže: "Ljudska misao predstavlja hod od velikih ka manjim zabludama i od manjih ka većim istinama". - Citirano prema knjizi: J. Puljo: "Biseri mudrosti", Sportska knjiga, Beograd, 1982., str. 124.

Svaki pisac "Povijesti ekonomske misli" obavlja, dakle, izbor¹³ povijesnih razdoblja, škola, tema, teoretičara i teorija koje isključuje iz razmatranja ili ih uključuje u svoj udžbenički (ili neki drugi) pregled. Isključivanje jednih, a uključivanje drugih, zatim manja "obrada" jednih, a šira "obrada" drugih tema, teoretičara, itd., historičari uvijek obavljaju prema nekim pretpostavkama i principima. Udžbenici "Povijesti ekonomske misli" imaju, svakako, veću kvalitetu, ako autori tih udžbenika, već u uvodu, jasno kažu pristupe, pretpostavke i načela koja slijede. Kod sužavanja predmeta analize u nastavi (po bilo kojem kriteriju - prostornom, vremenskom, metodološkom, itd.) potrebno je jasno reći kako se, po kojim kriterijima i zašto se obavlja to sužavanje, tako da se ne izgubi veza sa širom cjelinom. Na taj način studij ovog (i sličnih kolegija) postaju znanstveni način socijalizacije studenata, a ne politički način manipulacije s idejama u procesu obrazovanja ili formiranja javnog mnijenja.

Uzroci zapostavljanja "Povijesti ekonomske misli"

U nekim zemljama, na ekonomskim fakultetima i u znanstvenim zajednicama često postoji manje ili više, duže ili kraće, ignoriranje ili zapostavljanje studija prošlosti ekonomije i politologije i znanstveno-nastavnih disciplina kao što su "Ekonomska povijest", "Povijest ekonomske misli", "Povijest političkih doktrina" i slično. Zapostavljanje, npr. "Povijesti ekonomske misli", možemo definirati kao nesklad između objektivne uloge i discipline u obrazovnom procesu, s jedne, i tretmana te discipline u nastavnom planu, sa druge strane. Posljedice tog nesklada izražavaju se u tome, što se taj kolegij u nastavnom planu, tretira kao nepotreban predmet ili kao "mali predmet" koji upisuje mali broj studenata. U ovom drugom slučaju njemu se dodjeljuje relativno malo (obično 60 sati) nastave u toku jednog semestra.

Ekonomski fakultet u Zagrebu desetljećima je njegovao "Povijest ekonomske misli", kao znanstveno-nastavnu disciplinu, ali je ona, u devedesetim godinama i u sadašnjim nastavnim planovima relativno zapostavljena. Taj kolegij, na spomenutom fakultetu od početka devedesetih godina do danas, u dodiplomskoj nastavi upisuje i sluša godišnje samo na jednom smjeru oko 20 studenata. Istodobno Fakultet na različite smjerove studija godišnje upisuje od 1000 do 1400 studenata. Na desetak poslijediplomskih studija na Fakultetu samo jedan studij (tj. studij "Teorija i politika privrednog razvitka") ima kolegij iz područja povijesti ekonomske misli.

¹³ "U naravi je svake povijesti da odabire i tumači; kad izostavlja i prikazuje na svoj način, ono što je uključio, autor se povodi za svojim interesima, sklonostima i predrasudama. Međutim, često nije izražen sasvim jasno princip, koji se provlači kroz pisčev postupak. Gdje se izložene ideje odnose na društvene ustanove i politiku ili imaju veze s ljudskim blagostanjem, tamo prećutne pretpostavke naročito zavaravaju. Ako pisac izričito spomene svoje pretpostavke, to će pomoći čitaocu da stvori svoje vlastito mišljenje", - Eric Roll: "Povijest ekonomske misli", Kultura, Zagreb, 1956., str. 7.

Uzroci su takvome stanju mnogobrojni. Oni se pojavljuju, kako na strani ponude povijesnih znanja, tako i na strani potražnje za povijesnim disciplinama i znanjima. Najznačajniji su uzroci ovi:

Prvi je uzrok veliki opseg i složenost predmeta istraživanja u povijesti ekonomske misli (kao znanstvenom području). Istraživač i nastavnik iz područja povijesnih disciplina, a osobito iz područja povijesti ekonomske misli, mora imati veoma široko opće i teorijsko obrazovanje, ali ne samo iz ekonomije. Pored toga, on mora dobro poznavati filozofiju i povijest filozofije; politologiju i povijest političkih doktrina; metodologiju ekonomije, i niz drugih specijalističkih disciplina. Obrazovanje takvog ekonomista traje veoma dugo (više od 20 godina), a društvena nagrada (plaća) za njegov rad u tom području relativno je mal.

Drugi razlog vidim u velikim i čestim pritiscima centara političke (i ostale) moći na povjesničare - istraživače i povjesničare-nastavnike. Centri političke moći često, na razne načine (uključujući i smanjivanje društvene potražnje za povijesnim disciplinama i povjesničarima) čine pritisak na znanstvenike, da taj kolegij koncipiraju i predaju tako da on opravdava trenutno dominantnu ideologiju i politiku, tj. da bude ideološko oružje politike. U tom se slučaju smanjuju znanstveni, a povećavaju ideološki i politički sadržaji te discipline. Znanstvenici se, po prirodi svog poziva, manje ili više opiru takvim tendencijama (tj. tendencijama politizacije znanosti) ili ih (što nije osobina velikih znanstvenika) oportunistički prihvataju. Česta promjena pristupa, naziva i sadržaja te discipline u Hrvatskoj, više je posljedica takvih tendencija nego što je posljedica unutarnje potrebe razvitka znanosti. Prihvaćenje sintagme "Povijest ekonomske misli" ili sintagme Historija ekonomske misli i holističkog pristupa bilo bi, ne samo izraz autonomije sveučilišta, nego i doprinos standardizaciji naziva i sadržaja te discipline.

Treći je razlog, po mojem mišljenju nedostatak znanstvenika koji istražuju povijest ekonomske misli i mogu predavati znanstveno-nastavne discipline iz tog područja. Budući da je ponuda "roba" na tržištu ideja i znanstvenih znanja bitno determinirana društvenom potražnjom za takvim povijesnim znanostima, taj se uzrok može tretirati drugačije, tj. kao nedostatak historijske svijesti i njoj odgovarajuće društvene potražnje za povijesnim znanostima. U tom je slučaju intelektualna i opća društvena situacija nepovoljna za razvitak povijesnih znanosti i za adekvatno nagrađivanje onih koji se bave tim poslom.

Četvrti je uzrok nedovoljna znanstveno-istraživačka djelatnost postojećih povjesničara. Taj je razlog povezan s nedostatkom društvene potražnje za znanjima iz povijesti ekonomske misli. Tu svakako pripada i nedostatak udžbeničke i ostale literature (na hrvatskome jeziku) iz povijesnih znanosti, a osobito iz "Ekonomske povijesti", "Povijesti ekonomske misli"¹⁴ i modernih škola ekonomskog

¹⁴ Knjiga pod nazivom: R. B. Ekelund, Jr. i R. F. Hebert: "Povijest ekonomske teorije i metode", Mate, Zagreb, 1997., - popunila je prazninu u udžbeničkoj literaturi za kolegije iz područja opće

mišljenja.¹⁵ Uzroci mogu biti i loše predavačke osobine nastavnika, loše koncepcije udžbenika, zatim razne redukcije opće povijesti ekonomske misli na povijest političke ekonomije, povijest ekonomskih doktrina, povijest ekonomske analize, itd. Taj se uzrok pojavljuje na strani proizvodnje i ponude povijesnih znanja.

Peti uzrok jesu, nerazumijevanje i pogrešna percepcija uloge i značaja "Povijesti ekonomske misli" u obrazovanju ekonomista i u razvitku pojedinih znanstveno-nastavnih disciplina. Taj se uzrok pojavljuje na strani individualne i institucionalne (društvene) potražnje za povijesnim znanjima, tj. kod studenata i znanstvenika koji se bave specijalističkim disciplinama, zatim kod menadžera, političara, sindikata, itd.

Šesti je uzrok namjerno zapostavljanje povijesnih disciplina, što čine moćni subjekti na strani ponude znanja, radi širenja "prostora" za svoje specijalističke discipline i radi monopolizacije ponude jedne vrste znanja, tj. znanja iz analitičkih, specijalističkih i tzv. poslovnih disciplina. Tek u nedostatku historijske svijesti, "Povijesti ekonomske misli", "Povijesti političkih doktrina", "Sociologije" (i sličnih općeobrazovnih disciplina), neke ideje, koncepcije i discipline, preko kojih se šire ekonomske, političke i poslovne ideologije, mogu dobiti status novih ideja ili znanstvenih znanja i formirati društvenu potražnju za njima.

Ovdje se neću podrobnije baviti analizom raznih uzroka zapostavljanja "Povijesti ekonomske misli" na ekonomskim fakultetima u Hrvatskoj, niti relativnom važnošću svakog od njih. Pretpostavljam da je glavni uzrok nerazumijevanje i pogrešna percepcija uloge i značaja koju povijest ekonomske misli i moderne škole ekonomskog mišljenja objektivno imaju u obrazovanju ekonomista. Nerazumijevanje i pogrešna percepcija pojavljuju se, kako na strani ponude znanja, tj. kod znanstvenika, tako i na strani individualne i institucionalne potražnje za ekonomskim znanjima. Zbog toga ću ovdje razmotriti neka pitanja iz te grupe uzroka koja postavljaju mnogi subjekti potražnje za znanjem, ali i mnogi proizvođači i predavači znanstvenih znanja. To su obično pitanja:

Zašto je potrebno studirati povijest ekonomske misli? Kakvu korist imamo od toga? Što tu možemo naučiti? Je li nam to potrebno ili nije u izgradnji našeg duhovnog identiteta? I ako je potrebno, gdje, tj. u kojim knjigama ili znanstveno-

povijesti ekonomske misli. Nedavno objavljena knjiga profesora Vladimira Stipetića "Povijest hrvatske ekonomske misli", Golden marketing, Zagreb, 2001., popunila je prazninu u području studija povijesti nacionalne ekonomske misli.

¹⁵ Nedavno objavljena knjiga: Stojanov D. i Medić Đ.: "Makroekonomske teorije i politike u globalnoj ekonomiji: dominantne škole ekonomske misli", Ekonomski fakultet Sarajevo, Sarajevo, 2000., - otklanja, bar djelomično, nedostatak literature o modernim školama ekonomske misli. Knjiga profesora Vladimira Stipetića: "Povijest hrvatske ekonomske misli", Golden marketing, Zagreb, koja je sada u pripremi za tisak, olakšat će studij povijesti ekonomske misli u našoj domovini.

-nastavnim disciplinama, možemo studirati opću ili modernu povijest ekonomske misli?

Zašto je potrebno studirati prošlost (povijest) ekonomije i historiju ekonomske misli?

“Ekonomiju je - kako John K. Galbraith naglašava godine 1987. - nemoguće razumjeti bez svijesti o njezinoj povijesti...”¹⁶ Imajući u vidu stanje i kretanje svijesti o ekonomiji na svjetskoj razini, Galbraith dalje ističe da je taj stav u akademskom svijetu potvrđen, tj. nesporan. Ali, sudeći po zapostavljanju “Povijesti ekonomske misli” u dodiplomskim i poslijediplomskim nastavnim planovima na ekonomskim fakultetima u Hrvatskoj, taj stav u našoj zemlji, ponovno valja dokazivati i afirmirati.

Postoji mnoštvo argumenata da ekonomiju kao znanost i njezine specijalističke discipline nije moguće (na znanstveni način) razumjeti bez studija njezine povijesti i bez historijske svijesti. Ovdje ćemo iznijeti samo neke stavove i dokaze u prilog toj tezi. Budući da ekonomska misao ima spoznajnu, socijalno-psihološku i pragmatičnu funkciju, danas možemo razlikovati spoznajne, socijalno-psihološke i pragmatične razloge i potrebe studija povijesti ekonomije. Uloga je “Povijesti ekonomske misli” u tome da zadovoljava te potrebe.

Spoznajni razlozi

Pojedini ljudi kao građani, proizvođači ili potrošači, zatim socijalne grupe, političari, menadžeri, itd. imaju potrebu za istinitom spoznajom stvarnosti. Iz zbrkanih i kaotičnih informacija i zbivanja oni žele izdvojiti ono što je za njih bitno, razdvojiti istine od zabluda, socijalizaciju od manipulacije, itd. Oni to rade u sadašnjem vremenu i pritom pokušavaju utvrditi koja zbivanja i mišljenja iz prošlosti utječu na načine mišljenja (teoretiziranja) i ekonomsko-političke probleme u sadašnjosti. Ukratko, pojedini ljudi izučavaju prošlost ekonomske misli zato da bi lakše (i na znanstvenoj razini) razumjeli sadašnje stanje ekonomije i politike i svoj (individualni, grupni, profesionalni, itd.) položaj u njima.

Povijest ekonomije razmatra vremensku dimenziju ekonomije, tj. njezinu prošlost koja determinira sadašnjost. Takve su analize osnova za spoznaju sadašnjega stanja ekonomije i za procjenu ekonomskih zbivanja u bliskoj budućnosti. Historija ekonomije razmatra vremensku dimenziju stanja i kretanja svijesti o

¹⁶ John K. Galbraith: “Ekonomija u perspektivi: kritička povijest”, Mate, Zagreb, 1995., str. 1.

ekonomiji. Sadašnje stanje ekonomije i sadašnji načini ekonomskog mišljenja, determinirani su, u značajnoj mjeri, zbivanjima u prošlosti, prošlim i naslijeđenim načinom mišljenja ljudskog roda. Sadašnji načini ekonomskog mišljenja i sadašnja ekonomsko-politička aktivnost ljudi, djeluju ne samo na sadašnje stanje ekonomije, već i na kretanje ekonomije i ekonomskog mišljenja u budućnosti. Svijest o kretanju ljudske misli i događaja u vremenu i znanja o utjecaju prošlih zbivanja i ideja na sadašnja zbivanja i sadašnje ideje, historičari označuju sintagmom historijska svijest.¹⁷ Historija je učiteljica života - kaže jedna stara latinska poslovice, ali, ona to može biti samo onim ljudima koji su postigli visoki stupanj historijske svijesti. Oni drugi ljudi, koji ne uče iz šireg vremenskog razdoblja i kolektivne svijesti, nego samo iz vlastitog (individualnog) iskustva i užeg, sadašnjeg, vremenskog razdoblja, obično obnavljaju i ponavljaju neke zablude i neka bolna iskustva iz prošlosti.

Svaka je individualna i kolektivna ekonomska djelatnost zasnovana na nekoj ekonomskoj misli, tj. na nekoj svijesti o tome što, zašto, kada i kako je potrebno ili nije potrebno činiti radi zadovoljavanja potreba za materijalnim dobrima i uslugama. Ekonomske (i ostale) ideje, dakle, duhovna su i motivacijska snaga ljudske djelatnosti. "Ideje iz prošlog društvenog poretka često utječu na misao i akciju u kasnijem institucionalnom poretku. Zajedno s postojećim spletom faktora one daju oblik suvremenoj društvenoj promjeni, a u tom procesu uzajamnog djelovanja nije uvijek lako odrediti najbliži i najdalji utjecaj."¹⁸

Svijest o kretanju događaja u vremenu kasna je pojava u duhovnom razvitku ljudskoga roda. "Nastanak historijske svijesti predstavlja, dakle, obogaćenje ljudskog duhovnog svijeta. Vizija stvarnosti koja se mijenja nužna je za svaku dinamičnu djelatnost. Ako je čovjek tvorac svoje povijesti, onda ne postoji neki drugi smisao povijesti osim onog koji joj daje sam čovjek određujući ciljeve svoje djelatnosti. Budući da se čovjek rađa u stvarnosti koju nije sam odabrao, on mora prije svega postići što šire obavijesti o toj zbilji kako bi je mogao mijenjati u interesu zadovoljavanja svojih materijalnih i duhovnih potreba. U tom smislu on može djelovati tek ako je postigao neki od stupnjeva historijskog mišljenja."¹⁹

¹⁷ O historijskoj svijesti vidi detaljnije u knjizi: M. Gross: "Historijska znanost", Institut za hrvatsku povijest, Zagreb, 1976., str. 14-18. Historijska svijest je rezultat i dio prosvjetiteljske funkcije povijesnih i ostalih društvenih znanosti koje proizvode nova ili šire postojeća znanja, radi uklanjanja zablude i neznanja. "Ima jedan oblik znanstvenog istraživanja koje ne ide za povećanjem ili proširivanjem znanja nego mu je cilj uklanjanje neznanja." - J. K. Galbraith: "Anatomija moći", Stvarnost, Zagreb, 1987., str. 10.

¹⁸ E. Roll: "Povijest ekonomske misli", 1956., str. 8.

¹⁹ Mirjana Gross: "Historijska znanost", Institut za hrvatsku povijest, Zagreb, 1976., str. 14.

Gornje ideje o značaju povijesti ekonomije (odnosno ekonomike) odavno je i na sumaran način formulirao veliki historičar ekonomske misli Joseph A. Schumpeter (1883-1950.). On je, zapravo, formulirao nekoliko didaktičko-metodičkih principa koje bi morali imati u vidu svi proizvođači znanstvenih znanja, svi predavači, a posebno pisci sveučilišnih udžbenika, nastavnih planova i programa, pogotovo ako, u obrazovnom procesu, žele slijediti metode socijalizacije, a ne metode manipulacije.

“Prvo, predmet ekonomike - ističe Schumpeter- je u biti jedinstven proces u povijesnom vremenu. Nitko se ne može nadati da će razumjeti ekonomske pojave neke epohe, uključujući i sadašnju, ako adekvatno ne vlada povijesnim činjenicama i adekvatnom dozom povijesnog smisla ili onoga što možemo nazvati povijesnim iskustvom. Drugo, povijesni pregled ne može samo odražavati čisto ekonomske činjenice, već nužno i “institucionalne” činjenice koje nisu čisto ekonomske: prema tome on pruža najbolju metodu za razumijevanje međusobne povezanosti ekonomskih i neekonomskih činjenica i kako bi različite društvene znanosti morale biti povezane.”²⁰ (...) “Prema tome, svaka rasprava koja pokušava prikazati “sadašnje stanje znanosti” stvarno prikazuje metode, probleme i rezultate koji su povijesno uvjetovani i koji imaju smisla samo u odnosu prema povijesnoj pozadini iz koje izvire. Da kažemo istu stvar nešto drugačije: stanje neke znanosti u nekom vremenu uključuje njezinu povijest i ne može se na zadovoljavajući način prikazati, ako se ta implicitna povijest ne učini eksplicitnom”.²¹ (Istaknuo Đ. M.)

Tako, na primjer, sadašnje stanje kejnzejzjanskih i monetarističkih teorija i politika stabilizacije ekonomskog sustava ne možemo na didaktički i zadovoljavajući način prikazati studentima ako, prije toga, oni nisu dobili bar kratak pregled povijesti ekonomske misli i osnovna znanja o kejnzejzjanizmu, monetarizmu i osobinama kejnzejzjanskog i monetarističkog načina mišljenja. Sadašnje stanje tih teorija i politika uvjetovano je njihovom prošlošću, međusobnim kritikama, korekcijama, dopunama i osporavanjima. Isto je tako prikaz sadašnjeg stanja, npr. teorije organizacije ili teorije vanjske trgovine, nepotpun je bez znanja iz opće povijesti ekonomske misli i znanja o povijesnom razvitku tih teorija. Slična je situacija i s ostalim nastavnim disciplinama i njihovim teorijama.

²⁰ A. Schumpeter: “Povijest ekonomske analize, I, II., Informator, Zagreb, 1975., str. 11-12.

²¹ Upravo takva povijesna svijest o ekonomiji nedostaje našim ekonomistima. Ne mogu je ni imati, jer se ona ne proizvodi i ne širi na ekonomskim fakultetima u našoj domovini. U formiranju nastavnih planova, na početku devedesetih godina, “Povijest ekonomske misli” kao znanstvena i nastavna disciplina, jednostavno je izbačena iz većine ekonomskih fakulteta u Hrvatskoj, a za račun širenja raznih specijalističkih kolegija iz područja poslovne ekonomije. Zadržana je samo na Ekonomskom fakultetu u Zagrebu, gdje se predaje samo na smjeru teorijske ekonomije, koji upisuje i sluša veoma mali broj studenata (A. Schumpeter, str. 4.).

Kvaliteta pojedine znanstveno-nastavne discipline sigurno će se poboljšati ako ona, na početku svoga sadržaja, ima: (a) poglavlje o povijesti te discipline i (b) poglavlje o metodologiji te discipline, tj. poglavlja o metodama koje se koriste u spoznavanju njezina predmeta istraživanja i (c) poglavlje o metodama izlaganja (predavanja) njezina sadržaja. U tom kontekstu, razumije se, potrebno je odrediti i odnos konkretne discipline prema srodnim i ostalim disciplinama, odnosno njezino mjesto i ulogu u konkretnom nastavnom planu i procesu obrazovanja. Sve to olakšava studentima ne samo misaoni prijelaz iz jedne discipline (ili iz jedne škole mišljenja) u drugu disciplinu (zasnovanu na drugoj školi), nego i integraciju pristupa, tehnika analize, vještina i znanja iz raznih disciplina. Nedostatak povijesnih, filozofskih i metodoloških sadržaja često se pokušavaju nadoknaditi isticanjem političkih i ideoloških doktrina i vrednota koje su trenutno dominantne na političkoj sceni.

Sudeći po tretmanu "Povijesti ekonomske misli" u nastavnim planovima i po postojanju (odnosno nepostojanju) povijesnih i metodoloških sadržaja u udžbenicima kojima se koriste na Ekonomskom fakultetu u Zagrebu, i na ostalim fakultetima u Hrvatskoj, možemo zaključiti da veoma malo udžbenika zadovoljava navedene schumpeterovske didaktičko-metodičke principe. Zanimljivo je da neki pisci udžbenika uvodnog teorijskog kolegija na prvoj godini studija (koji bi, po "prirodi stvari", najviše morali biti osjetljivi na povijesne, metodološke i didaktičke aspekte), slijede i zadovoljavaju, a neki ne slijede i ne zadovoljavaju, spomenute (čini se, nesporne) principe.²²

²² Prijašnji udžbenici "Političke ekonomije kapitalizma" i "Političke ekonomije socijalizma" koji su pisani u sedamdesetim godinama i korišteni na Ekonomskom fakultetu u Zagrebu ne zadovoljavaju spomenute Schumpeterove principe. Studenti su uvođeni u "zgradu ekonomske znanosti" kroz ulaz koji je nudila tada dominantna marksistička škola, a ostali pristupi toj "zgradi" i ulazi u nju ostali su im uglavnom nepoznati na prvoj godini studija. Slična je situacija i sa sadašnjim udžbenikom iz uvodnog teorijskog kolegija pod nazivom "Počela ekonomije" kojim se na našem fakultetu (i mnogim drugim fakultetima u Hrvatskoj) koriste od godine 1992. Riječ je o udžbeniku: P. Samuelson i W. Nordhaus, "Ekonomija", 14. izdanje, Mate, Zagreb, 1992. Ni u njemu nema kratkog pregleda povijesti ekonomske misli. Taj nedostatak nije otklonjen ni u 15. izdanju koje je kod nas isti nakladnik preveo i objavio godine 2000. Studenti se, uz pomoć toga udžbenika uvode u "zgradu" ekonomskih znanja kroz drugi ulaz koji nudi neoklasična škola, a ostali "ulazi" ostaju nepoznati za oko 90% studenata koji ne slušaju "Povijest ekonomske misli". Nasuprot tome, udžbenik: C. Mulhearn and H. R. Vane: "Economics", Macmillan, London, 1999., u uvodnom dijelu, ima poglavlje pod nazivom "The historical development of economic thought and its contemporary relevance", str. 9-24.

Socijalno-psihološki razlozi

U masi informacija koje se svakodnevno emitiraju ljudi imaju potrebu da razluče bitno od nebitnoga i da se, što lakše i sa što većom psihološkom sigurnošću snalaze u kretanju po lepezi ekonomskih i političkih orijentacija i teorija. Ta je potreba osobito izražena u formiranju, čuvanju ili promjeni socijalnog i profesionalnog identiteta pojedinih osoba. Dok se biološki elementi identiteta (boja kože, spol, krvna grupa, itd.) naslijeđuju, socijalni, profesionalni i duhovni elementi identiteta izabiru se i uče u procesu odgoja i obrazovanja. Kada "Povijest ekonomske misli" daje pregled načina mišljenja, ideja, teorija, vrednota, politika, itd., u prošlosti i sadašnjosti, ona na taj način olakšava studentima izbor ove ili one ideje ili vrednote koje će oni ugrađivati u svoj duhovni identitet. Tek kada pojedinac ima pregled svih opcija (tj. svih načina mišljenja u ekonomiji, svih ili bar glavnih teorija itd.) on može, kao "potrošač" ideja izabrati one ideje i vrednote kojima formira svoj identitet, tj. ono što želi biti i ostvarivati.

Socijalni i profesionalni identitet važan je zbog toga što njegovi elementi u svakoj osobi i u donošenju odluka djeluju kao pokretačka i motivacijska snaga ljudskog ponašanja u politici, ekonomiji i drugim sferama. Svako racionalnoj ljudskoj aktivnosti prethodi misao o njoj, neki motiv koji čovjeka pokreće da čini (ili ne čini) ovo ili ono. Veza između misaone (idejne) i materijalne stvarnosti mnogo je snažnija i važnija, nego što ljudi obično misle.

Kao što svakoga dana vodimo brigu o vrsti i načinu pripremanja hrane (tražimo zdravu hranu) kojom obnavljamo snagu našega tijela, tako bismo svakoga dana morali voditi brigu o idejnim sustavima, načinima (školama) mišljenja i idejama kojim hranimo drugi, tj. duhovni dio naše osobnosti. Ovdje bismo morali tražiti spoznajno valjane i zdrave ideje iz zdravog dijela društva, odbacujući pogrešne i nezdrave ideje.²³

Pragmatični razlozi: studij prošlosti kao vodič kroz sadašnjost

Ekonomske su ideje uvijek, premda - kako ističe E. Roll - često zaobilazno, povezane materijalnom ekonomskom praksom. Izučavanje veza i odnosa između ekonomsko-političkih ideja, koncepcija i teorija (teoretiziranja), s jedne strane, i ekonomsko-političkih situacija u raznim zemljama i vremenima, sa druge strane,

²³ Čini se da je Erich From bio u pravu kada je isticao tezu da bolestan može biti ne samo čovjek-pojedinac, nego i čitavo društvo. Vidi: E. From: "Zdravo društvo", Naprijed, Zagreb, 1980. Stara latinskak poslovica koja kaže: "U zdravom tijelu - zdrav duh", vrijedi svakako i u ovom obliku: "U zdravom duhu - zdravo tijelo"!

može poslužiti kao koristan vodič kroz ideje i znanja uz pomoć kojih su ljudi rješavali različite ekonomsko-političke probleme.

"Povijest ekonomske misli" ima ulogu vodiča zato što ona (a) daje pregled povijesne situacije, (b) definira problem i različita rješenja problema koje nude razne grupe teoretičara. Ona daje globalnu sliku ili "ptičji pogled" na ekonomsko-političku pozornicu u daljoj ili bližoj povijesti, tako da se na njoj mogu vidjeti svi "glavni igrači", njihove osobine i njihovi utjecaji na sadašnjost. Raznovrsne škole mišljenja i konkurentni odnosi (sporovi) između teoretičara i njihovih teorija, često se pojavljuju kao idejni izraz sukoba između nekih socijalnih grupa, političkih partija i institucija. Isto tako, koegzistencija, akademska tolerancija i suradnja pojedinih teoretičara, njihovih škola mišljenja i teorija, jest idejni izraz takvog načina mišljenja i ponašanja koje slijedi druga grupa ekonomskih i političkih subjekata. Zbog toga je historija ekonomske misli svojevrstan vodič kroz načine mišljenja i ponašanja ljudi u prošlosti koje sadašnji naraštaj nasljeđuju od prethodnih generacija.

"Izučavanje povijesti ekonomske znanosti pomaže nam da s povijesne distance odmjerimo korisnost, odnosno jalovost, pojedinih koncepcija i ideja iz prošlosti (...) Pred nama se pojavljuju vremena kada je ekonomski napredak bio zaustavljen, ali i ona druga, s burnim razvojem. Spoznajemo tko i što nije bilo dobro raditi, a kako je ponekad i višegodišnji "prazni hod" neminovni pratilac nedostatka napretka spoznaje. To nam pomaže pri poimanju: zašto smo ovdje gdje jesmo i zašto nismo otišli dalje?"²⁴

"Povijest ekonomske misli" ima informativnu ulogu, jer studentima i drugim subjektima potražnje za znanjem daje osnovne informacije o ekonomskim problemima, o školama mišljenja, pojedinim teoretičarima, temama i o razvitku pojedinih znanstvenih područja u daljoj ili bližoj povijesti. Pored toga, ta disciplina, ako je koncipirana prema holističkom pristupu, ima i integrativnu ulogu. Polazeći od cjeline, tj. od ekonomske misli i nakon analize pojedinih teorija (kao što su teorije vrijednosti, teorije raspodjele, teorije vanjske trgovine, teorije organizacije, teorije ekonomske politike, itd.), ta disciplina olakšava studentima ponovnu integraciju specijalističkih znanja na nekoj višoj razni historijske svijesti i povijesnog razumijevanja sadašnjeg stanja specijalističkih disciplina.

Holistički pristup ekonomiji i "Povijest ekonomske misli" koja slijedi taj pristup, integrira ekonomsko-političke vrednote, zatim znanja i vještine u jednu višu razinu svijesti koju možemo nazvati - ekonomska mudrost. Izabrani sustav ekonomsko-političkih vrednota daje ljudima odgovore na pitanje što i zašto valja (ili ne valja) činiti, tako da oni imaju motivacijsku snagu, cilj, smjer i smisao svoje aktivnosti. Znanost koja nastaje na toj osnovi, daje odgovore na pitanje kako se

²⁴ Vladimir Stipetić: "Povijest hrvatske ekonomske misli", Golden marketing, Zagreb, 2001., str. 14-15.

izabrani cilj može ostvariti u postojećim ograničujućim okvirima, tj. u sadašnjem vremenu ili kako je on ostvarivan u prošlosti, s kojim posljedicama i značajem za sadašnjost, itd. Politička dimenzija ekonomske misli, odnosno politika kao vještina ostvarivanja mogućeg, daje odgovore na neka operativna pitanja kao što su: kada, gdje, s kim, itd. mora djelovati (u sadašnjosti ili je već učinjeno u prošlosti) radi ostvarivanja izabranih ciljeva. Historijska svijest pokazuje gdje se sada nalazimo u povijesnom kretanju i kako se ekonomskim idejama i teorijama iz prošlosti može koristiti u razumijevanju, objašnjavanju i rješavanju sadašnjih ekonomsko-političkih problema.

Ricardove ideje (iz 19. stoljeća) o značaju raspodjele dohotka za stabilnost ekonomskog sustava i Malthusove i Stuartove ideje o značaju efektivne agregatne potražnje i potrošnje, ponovo je u 20. stoljeću oživio i iskoristio J. M. Keynes radi rješavanja tadašnje krizno-depresivnog stanja ekonomije. Ideje o vezama između pojedinih privrednih grana koje su dali F. Quesnay iz 18. stoljeća i K. Marx iz 19. stoljeća, V. Leontief je (u 20. stoljeću) povezo u input-output analizu i dobio Nobelovu nagradu za takvu sintezu koja daje objašnjenje i metodu analize aktualnih problema i međuovisnih odnosa između privrednih grana unutar nacionalne ekonomije. Imajući u vidu utjecaj ideja iz prošlosti i njihovu upotrebu radi objašnjavanja sadašnjih ekonomskih problema ili radi kontrole naroda uz pomoć kontrole njegove svijesti, njegova načina mišljenja, J. M. Keynes s pravom ističe da "stavovi ekonomista i političkih mislilaca daleko su utjecajniji nego što se obično misli, bez obzira jesu li oni u pravu ili nisu. Dapače, svijetom i ne vlada ništa drugo. Ljudi (iz poslovne ekonomske-primjedba Đ. M.) prakse koji vjeruju da su izvan ikakvih utjecaja intelektualaca obično su robovi nekog zastarjelog ekonomiste."²⁵

Tretman "Povijesti ekonomske misli" u sadašnjim nastavnim planovima

Od šezdesetih godina XX. stoljeća do svršetka godine 2000. sadržaji iz područja opće i novije povijesti ekonomije, na Ekonomskom fakultetu u Zagrebu, predavani su (na različitim smjerovima studija) pod raznim nazivima, kao što "Historija političke ekonomije", "Historija političke ekonomije i suvremene ekonomske teorije", "Ekonomske doktrine", "Povijest ekonomske misli" i "Suvremene ekonomske teorije", "Razvoj ekonomske misli u Hrvatskoj" i "Škole ekonomske misli" (od 1994./95. do danas)²⁶.

²⁵ J. M. Keynes: "Opća teorija zaposlenosti, kamate i novca", CKD, Zagreb, 1987., str. 215.

²⁶ Vidi knjige pod nazivom "Vodič kroz studij" ili "Obavijesti o studiju..." koje je na početku svake školske godine objavljivala uprava Ekonomskog fakulteta u Zagrebu.

U sadašnjem nastavnom planu (koji je na Ekonomskom fakultetu u Zagrebu uveden 1991. i dopunjen 1993.), postoje tri nastavna kolegija koji razmatraju ekonomsko-teorijske probleme iz opće, starije ili iz novije povijesti ekonomske misli. Prvi i glavni kolegij pod nazivom Povijest ekonomske misli obuhvaća nastajanje i kretanje ekonomske misli od prvih pisanih tragova pa do XX. stoljeća. Za njega je predviđeno 90 sati nastave u jednom semestru na četvrtoj godini studija i samo na makroekonomskom smjeru koji godišnje upisuje od 15 do 30 studenata. Ostali dio studenata koji je upisivao smjer poslovne ekonomije i koji čine oko 95% od ukupno upisanih studenata, nije imao taj kolegij u nastavnom planu i nije slušao teme iz područja povijesti ekonomske misli. Nastavni plan, koji je usvojen 1991., bio je veoma loše koncipiran. U njemu su općeobrazovne discipline potisnute ili zapaštile za račun širenje mnoštva specijalističkih disciplina iz područja poslovne ekonomije. Na ostalim ekonomskim fakultetima u Hrvatskoj "Povijest ekonomske misli" nije uključena u nastavne planove tih fakulteta, osim u Rijeci, gdje je isto tako marginalizirana.

Nastojeći otkloniti neke nedostatke nastavnog plana iz godine 1991., u izmjenama i dopunama tog plana, koje su učinjene 1993. i uvedene u nastavni plan školske godine 1994./95²⁷, Ekonomski fakultet u Zagrebu, na prijedlog Katedre za ekonomsku teoriju, uveo je u nastavni plan dva izborna kolegija iz područja starije i novije povijesti ekonomske misli. To su kolegiji "Razvoj ekonomske misli u Hrvatskoj" i "Škole ekonomske misli".

Kolegij Razvoj ekonomske misli u Hrvatskoj, koji ima 60 sati nastave u jednom semestru na četvrtoj godini studija, upisuje godišnje od 5 do 10 studenata. Taj je kolegij komplementaran s općom povijesti ekonomske misli, jer on daje pregled nastajanja i razvitka nacionalne ekonomske misli. U koncipiranju toga kolegija nastavnici su slijedili jedno uvjerenje koje je najbolje izrazio profesor Stipetić u nedavno objavljenj (enciklopedijskoj) knjizi iz tog područja. "Povijest hrvatske ekonomske misli" - ističe Stipetić - "neophodna je svakom hrvatskom ekonomisti. Ona postaje kompas svima koji se bave hrvatskim gospodarstvom. Ekonomija je, naime, mozaik činjenica i pretpostavki kojima se pristupalo različitim metodama i solucijama. Bez uvida u to kakve su odgovore davali ekonomski mislioci prošlosti, na svoje i naše probleme, teško ćemo razumjeti tekući obrazac ideja i rješenja. Zato prikaz i razumijevanje povijesti hrvatske ekonomske misli otvara perspektivu 'putovima duha' (J. Schumpeter)."²⁸

²⁷ Vidi: Nastavni plan i program studija poslovne ekonomije i ekonomije za školsku 1994/95. godinu, Ekonomski fakultet Zagreb, 1997.

²⁸ Vladimir Stipetić: "Povijest hrvatske ekonomske misli", Golden marketing, Zagreb, 2001., str. 21.

Kolegij Škole ekonomske misli, koji ima 60 sati nastave u jednom semestru na četvrtoj godini studija, godišnje upisuje od 15 do 30 studenata s različitih smjerova studija. Taj kolegij, slijedeći holistički pristup, daje pregled i analizu velikih smjerova teorijske ekonomije (kejnezijizam, neoklasična škola, institucionalizam, monetarizam, itd.) koji se razvijaju od druge polovine 19. do svršetka 20. stoljeća.

Prijedlozi i sugestije

Imajući u vidu nesklad između objektivne uloge "Povijesti ekonomske misli" u obrazovanju ekonomista, sa jedne, i zapostavljanja te disciplina, posebno na poslijediplomskim studijama, s druge strane, predlažem da se tom kolegiju posveti više pažnje i više prostora u nastavnim planovima. To se može učiniti u predstojećoj izmjeni nastavnog plana i njegovog usklađivanja sa sustavom obrazovanja u Europskoj Uniji. U fakultetskom obrazovanju ekonomista svi bi studenti morali slušati "Povijest ekonomske misli" kao općeobrazovni teorijski kolegij. Pored toga, u nastavni plan dodiplomskog studija, na teorijskom smjeru, potrebno je unijeti novi kolegij pod nazivom "Filozofija i metodologija ekonomije". U nastavnim planovima na poslijediplomskim studijama potrebno je unijeti nastavne kolegije iz područja filozofije, političke znanosti i ekonomske povijesti.²⁹ U nastavni plan viših poslovnih škola valja uvrstiti "Povijest ekonomske misli" kao izborni kolegij i njegov sadržaj prilagoditi potrebama obrazovanja tog profila ekonomista. U nastavnim planovima poslijediplomskih studija potrebno je unijeti sadržaje iz novije povijesti ekonomske misli pod nazivom "Škole ekonomske misli". U prvom dijelu taj kolegij mora sadržati pregled glavnih tokova (škola) teorijske ekonomije u 19. i 20. stoljeću. U drugom je dijelu potrebno imati pregled novih tendencija u teorijskoj ekonomiji na području koja je osnovna tema poslijediplomskoga studija. Tako, će na primjer, drugi dio nastavnog programa toga kolegija na poslijediplomski studij iz vanjske trgovine imati pregled rasprava o ulozi i značaju vanjske trgovine u raznim školama ekonomske misli u drugoj polovini XX. stoljeća i našem vremenu. Na poslijediplomskom studiju iz područja financija, drugi dio nastavnog programa mora imati pregled najnovijih rasprava i teorija o ulozi financijskih tržišta u modernim ekonomijama, itd.

²⁹ Podrobnije obrazloženje uloge i značenja kolegija iz područja filozofije, političke znanosti i ekonomske povijesti vidi u članku: S. Sharma: "Kako obrazovati ekonomiste? Ekonomska misao i praksa (Dubrovnik) br. 2, 1996., str. 672-675.

LITERATURA:

1. *Backhouse, R.*: "A History of Economic Analysis", B. Blackwell, London, 1997.
2. *Backhouse, R.*: "Truth and Progress in Economic Knowledge", E. Elgar Publ., Cheltenham, 1997.
3. *Colander, D. and Brenner R. (eds)*: "Educating Economists", University Michigan Press, Ann Arbor, 1992.
4. *Dow, C. Sheila*: "Mainstream Economic Methodology", Cambridge Journal of Economics, Vol. 21, 1977.
5. *Ekelund, R. B., Jr. i Hebert R. F.*: "Povijest ekonomske teorije i metode", Mate, Zagreb, 1997.
6. *Fulton, G.*: "Research Programmes in Economics", History of Political Economy, Vol. 16, No. 2, 1984.
7. *Latsis, J. S., (ed)*: "Method and Appraisal in Economics", Cambridge University Press, Cambridge, 1976.
8. *Mair, D. and Miller, A.*: "A Modern Guide to Economic Thought. An Introduction to Comparative Schools of Thought in Economics", E. Elgar Publ., Aldershot, 1991.
9. *Medić, Đ.*: "Schumpeterova koncepcija povijesti ekonomske analize i moderna metodologija ekonomije", Ekonomski pregled, br.9-10, 2000.
10. *Rappaport, S.*: "Models and Reality in Economics", E. Elgar, Cheltenham, UK, 1998.
11. *Roll, Eric*: "Povijest ekonomske misli", Kultura, Zagreb, 1956.
12. *Schumpeter, A.*: "Povijest ekonomske analize", I, II, Informator, Zagreb, 1975.
13. *Sharma, S.*: "Kako obrazovati ekonomiste?", Ekonomska misao i praksa, (Dubrovnik), br. 2, 1996.
14. *Stipetić, Vladimir*: "Povijest hrvatske ekonomske misli", Golden marketing, Zagreb, 2001.
15. *Stojanov, D. i Medić Đ.*: "Makroekonomske teorije i politike u globalnoj ekonomiji: dominantne škole ekonomske misli", Ekonomski fakultet u Sarajevu, Sarajevo, 2000.
16. "Vsemirnaja istorija ekonomičeskoj mysli", tom 1, Myslj, Moskva, 1987.

ROLE OF "HISTORY OF ECONOMIC THOUGHT" IN EDUCATION OF ECONOMISTS

Summary

In this article, the author considers the subject, objective and role of "The History of Economic Thought" in the education of economists and in the current curriculum at Faculty of Economics in Zagreb. He describes in detail the holistic concept of "The History of Economic Thought" as a scholarly and educational discipline. The author further emphasizes that it performs (a) cognitive (b) socio-psychological, and (c) pragmatic functions in the education of economists. Aspects of the study of economic thought under a variety of names have been studied at the Faculty of Economics in Zagreb for decades. In the current curricula, which are valid for both undergraduate and graduate study, topics from the field of the history of economic thought have been neglected. The author describes the possible reasons for this situation. He sees the principal reason in a failure to comprehend the role and importance of this discipline in the education of various types of economists. Therefore, the author thoroughly considers the following question: why does the history of economic thought have to be researched and studied? In this context he outlines the cognitive, socio-psychological and pragmatic reasons for the study of the history of economic thought. At the end of the article, the author proposes that the history of economic thought, as a general educational discipline, should be given particular attention in the upcoming alteration of the curriculum and adaptation of the educational system in Croatia to the educational system of the European Union.